

Alicja Kulecka (UNIWERSYTET WARSZAWSKI)

ORCID: 0000-0002-5802-0018

Wokół symboliki państwowej Królestwa Polskiego. Ikonografia i pismo ozdobne w dokumentach urzędowych okresu konstytucyjnego oraz innych źródłach (1815–1830)

DOI: 10.25951/8462

STRESZCZENIE

Niniejsze rozważania stanowią próbę wskazania na możliwość podjęcia i rozwoju analiz dotyczących symboliki Królestwa Polskiego jako systemu znaków określających jego odrębność i tożsamość, ukazania jej różnych form i treści. Dominowały w nich refleksje dotyczące motywu orła białego i orła rosyjskiego widocznych w dokumentach urzędowych i innych źródłach, głównie dziełach graficznych. Ikonografia i litery ozdobne występujące w księgach zawierających protokoły Rady Stanu, dokumentach i przedstawieniach graficznych powstających w odpowiedzi na różne potrzeby urzędowe stanowiły efekt przekonania elit władzy o estetyce oraz obrazie jako istotnym czynnikiem budowania prestiżu państwa. Sztuka jako narzędzie komunikacji była wykorzystywana nie tylko w kontaktach ze społeczeństwem, lecz także w urzędowym obiegu wewnętrznym. Rządzący wyobrażali ją sobie jako sposób komunikacji, który będzie czytelny zarówno dla elit władzy, jak i szerszych grup społecznych. W ikonografii protokołów posiedzeń Rady Stanu Królestwa Polskiego widoczne było stosowanie symboli akceptowanych przez carów Rosji jako królów Polski. Na ich stronie tytułowej występował wizerunek orła polskiego na tle rosyjskiego. Istniało jednak wiele sfer graficznych, na których pojawiał się jedynie orzeł polski. Były nimi orderzy, medale wybite z okazji obrad sejmowych, patenty oficerskie, niektóre mapy pocztowe, modernizowane budynki. Orzeł polski stanowić mógł symbol aspiracji do pełnej suwerenności państwa. W sztuce Królestwa występowało wiele wątków stanowiących świadectwo starcia, rywalizacji i napięć pomiędzy tradycjami polskimi wiążącymi się z dziejami Rzeczypospolitej i Księstwa Warszawskiego z rosyjskimi. Widoczne było z jednej strony przywiązanie i chęć zachowania własnych rozwiązań ustrojowych, a z nimi ich znaków i symboliki, z drugiej natomiast otwartość na rosyjskie projekty i propozycje polityczne, traktowane jako obce i wymuszone, a tym samym towarzyszącą im ikonografię. Istotny element symboliki państwowej stanowiły panoplia. Były one dowodem silnej pozycji armii i militariów w wyobrażeniu państwowości. Oprócz symboliki wojskowej pojawiło się wiele motywów dotyczących kruchości życia, obecności śmierci, nieuchronności przemijania, nieprzewidywalności i goryczy ludzkich losów. Te uniwersalne refleksje towarzyszyły symbolice władzy administracyjnej i uznaniu dla dzieł militarnych.

SŁOWA KLUCZOWE: orzeł biały polski, orzeł czarny dwugłowy rosyjski, herb Królestwa Polskiego, motyw wanitatywny, ścięta kolumna, Królestwo Polskie, Cesarstwo Rosyjskie, Aleksander I, Mikołaj I, Stanisław Kostka Potocki.

SUMMARY

The Problems of the State Symbolism of the Kingdom of Poland in the Constitutional Period. Iconography and Decorative Handwriting in the Records and Others Sources (1815–1830)

This text concerns the problem of state symbols in the Congress Kingdom of Poland, especially the motif of the Polish white eagle and the Polish white eagle on the chest of the Russian two-headed black eagle in official documents and other sources. In the graphic arts of the Kingdom of Poland there appeared many elements which showed the tension between Polish and Russian state traditions. The Polish white eagle represented the idea of Polish independence. The tsar and Russian elites decided to put the Polish white eagle on the chest of the Russian black two-headed eagle as a sign of harmony and agreement between Poland and Russia, as well as to highlight the possibility of living together in the same state. The emblem of the Kingdom of Poland is one of many examples of Russian impact on Central Europe.

KEYWORDS: Polish white eagle, Russian two-headed black eagle, the emblem of the Kingdom of Poland, the motive of consciousness of mortality, the (Congress) Kingdom of Poland, the damaged column, Russia, Alexander I, Nicholas I, Stanisław Kostka Potocki.

Wstęp

Choć Królestwo Polskie stanowiło przedmiot wielu refleksji historiograficznych mających charakter syntez, monografii, podręczników akademickich, esejów¹ powstających w różnych epokach historycznych i dotyczących różnych kontekstów, to problemy symboliki państwowej rozumianej jako system znaków określających tożsamość i odrębność nie znalazły w nich większego odzwierciedlenia. Nie doczekały się także rozważań o charakterze monograficznym. Najbliższe tym kwestiom wydają się ustalenia i tezy Mikołaja Getki-Keniga. Doty-

¹ Dorobek w tej dziedzinie jest bogaty. Wskazać można na najnowszą syntezę M. Karpińskiej, *Ziemie polskie po trzecim rozbiore. Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie i zabór rosyjski – do 1831 r.*, w: *Historie Polski w XIX wieku*, t. 2, *Historia polityczna*, cz. 1, Warszawa 2013, s. 7–149.

czyły one jednak głównie architektury gmachów rządowych², pełniących funkcje nośników symboli oraz jednego z istotnych czynników służących polityce budowy autorytetu i prestiżu władzy. Sferę symboliki potraktować można jako element służący definiowaniu, identyfikacji i samookreśleniu każdej zbiorowości zorganizowanej w formę państwa, pełniący funkcję integrującą, stanowiący składnik wartości politycznych systemu. Może ona występować w różnych formach i dziedzinach działalności intelektualnej – znakach konwencjonalnych, tj. flagach, herbach, a także przedmiotach, pojęciach, wyobrażeniach, przeżyciach³. Symbolika jest adresowana zarówno do sfery emocji, jak i rozumu. W świetle uzgodnień oraz porozumień międzynarodowych, stanowiących efekt kongresu wiedeńskiego i zapisów konstytucji 1815 r., Królestwo Polskie było połączone unią personalną z Cesarstwem Rosyjskim. Wspomniany akt prawny regulujący zasady ustrojowe struktury państwowej stanowił efekt kompromisu pomiędzy elitami polskimi i rosyjskimi⁴. W założeniach nawiązywał do francuskiej Karty Konstytucyjnej Ludwika XVIII z 1814 r.⁵ Podobnie jak ona, ustawa konstytucyjna z 1815 r. formalnie stanowiła akt suwerennej decyzji króla – cara Rosji nadający określone uprawnienia polityczne poddanym, adresowany głównie do elit i odgrywający ważną rolę w komunikacji z nimi. Wyznaczała granice działań parlamentarnych, władzy wykonawczej i sądowniczej. Uprawnienia społeczeństwa reprezentowanego przez elity w konstytucyjnym dwuizbowym parlamencie (Izbie Poselskiej i Senacie) były szersze niż w konstytucji Księstwa Warszawskiego 1807 r. Król – car Rosji zastrzegął sobie prawo interpretacji i uzupełniania prawodawstwa wspólnie z obydwojema izbami sejmowymi⁶. Osoba władcy i dynastia odgrywały w tym związku państwowym kluczową rolę. Stanowiły podstawowy czynnik tworzący więź oraz gwarancję ich nierozzerwalności. W dziedzicznych monarchiach absolutnych istniały ściśle relacje pomiędzy symboliką władcy oraz władzy. W państwie opartym na konstytucji, posiadającym parlament, takim jak Kró-

² M. Getka-Kenig, *Architektura i prestiż nowoczesnego urzędu: przypadek budynków ministerialnych w Warszawie, stolicy konstytucyjnego Królestwa Polskiego (1815–1830)*, w: *Urzednicy i urzędy w społeczeństwie XIX wieku. Zbiór studiów*, red. A. Kulecka, Warszawa 2017, s. 39–52.

³ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2017, s. 5.

⁴ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, wyd. 5, Warszawa 2000, s. 360.

⁵ M. Wąsowicz, *Historia ustroju państw zachodu. Zarys wykładu*, wyd. 3, Warszawa 2011, s. 216–230.

⁶ *Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego*, „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” [Warszawa 1816], t. 1, art. 163.

lestwo, tylko częściowo definiował je wspomniany akt prawny najwyższej rangi. Nie wszystkie kwestie związane z symboliką zostały w nim precyzyjnie opisane. W dużym stopniu sprawa ta pozostawała w gestii władcy. Symbolika mogła też stawać się przedmiotem negocjacji i uzgodnień pomiędzy władcą a podporządkowanymi mu elitami społecznymi zainteresowanymi tą problematyką.

Pozycja cara była specyficzna. Występował zarówno w roli konstytucyjnego króla w Królestwie, jak i monarchy absolutnego w Cesarstwie⁷. Podobnych doświadczeń nie mieli inni monarchowie tego okresu. Koniecznością stało się więc poszukiwanie kompromisu pomiędzy rolami króla konstytucyjnego i władcy absolutnego. Także podlegające jego panowaniu terytoria miały odmienną przeszłość historyczną. W Królestwie Polskim silna i żywa była pamięć państwa polskiego, rozdzielonej w 1795 r. i pozbawionej niepodległości Rzeczypospolitej Polskiej, oraz jego formuły ustrojowej z silną rolą parlamentu. Cesarstwo Rosyjskie nie legitymizowało się tradycją oraz doświadczeniami parlamentarnymi i konstytucyjnymi. Rywalizacja dwóch idei państwowych opartych na różnych modelach oraz doświadczeniach ustrojowych i społecznych stanowiła jeden z czynników kształtujących symbolikę Królestwa.

Utrata państwowości w 1795 r. sprawiła, że polskie elity polityczne pragnące zachowania tożsamości narodowej zbudowanej na historii i dziedzictwie Rzeczypospolitej, zmuszone były do dokonywania wyborów opcji, idei, orientacji umożliwiających realizację tego zadania. Te zjawiska oraz rolę, jaką odegrał w nich Stanisław Kostka Potocki, wolnomularz, Wielki Mistrz Wielkiego Wschodu Narodowego, i środowiska masonskie, tak scharakteryzował Tadeusz Cegielski:

Stanisław Kostka Potocki, którego centrowa i koncyliacyjna postawa dobrze przyjmowana była przez współczesnych, okazał się idealnym przywódcą również na czas kryzysu towarzyszącego klęsce wielkiego projektu Napoleona i jego zwolenników. Okolicznością sprzyjającą transformacji polskiej masonerii do nowej epoki była szybka reorientacja elit Księstwa z polityki pronapoleońskiej na przyjazną wobec cesarza Rosji Aleksandra I⁸.

Można zatem postawić pytanie, czy wspomniane dylematy ideowe, a przede wszystkim konieczność zmian postaw i poglądów w nowej sytuacji politycznej,

⁷ Fryderyk Skarbek, historyk i świadek epoki, oceniał, że połączenie dwóch systemów ustrojowych pod jednym berłem prowadziło do wielu napięć i przyczyniło się do upadku tej konstrukcji politycznej; zob. tenże, *Dzieje Polski, cz. 2, Królestwo Polskie od epoki początku swego do rewolucji listopadowej*, wydanie pierwsze pośmiertne, Poznań 1877, s. XVIII.

⁸ T. Cegielski, *Masoneria. Pro publico bono*, w: *Masoneria. Pro publico bono*, Warszawa 2014, s. 51.

znalazły odzwierciedlenie także w ikonografii Królestwa stanowiącej potencjalny nośnik symboliki. Z reguły miała ona ściśle związki ze sferą kultury. W kontekście symboliki państwowej ta ostatnia najczęściej pełniła funkcję czynnika służebnego. Poszukiwanie najlepszej formuły istnienia wspólnoty narodowej, w określonej sytuacji międzynarodowej, opartej na więziach emocjonalnych i historycznych, odzwierciedlające się w łączeniu z wieloma ideologiami i obcymi ośrodkami państwowymi oferującymi określone korzyści polityczne dla jej dalszego istnienia i rozwoju, prowadziło do podziałów wewnątrz społeczeństwa i obejmowało wszystkie jego grupy. Postawy wobec Królestwa stanowiły efekt tej sytuacji. Opinia patriotyczna była podzielona w sprawie nowego bytu politycznego stanowiącego efekt kompromisu zawartego w wyniku negocjacji pomiędzy Anglią, Rosją, Francją, Prusami i Austrią⁹. Konstytucja 1815 r. gwarantowała wiele praw politycznych, nie przynosiła jednak suwerenności państwowej¹⁰. Związek Królestwa z Rosją pozbawiał je prawa do prowadzenia samodzielnej polityki zagranicznej, a armia została podporządkowana dowództwu rosyjskiemu w osobie brata cesarskiego wielkiego księcia Konstantego. Stanowiło to istotną barierę suwerenności. Podporządkowanie armii Królestwa dowództwu brata cesarskiego nie było do końca zgodne z zapisami konstytucji. Naruszało prawo do autonomicznych decyzji prezesa Komisji Rządowej Wojny. Otwarte pozostawało także pytanie, w jakim stopniu król reprezentujący mocarstwo zaborcze i odmienne tradycje ustrojowe oraz system monarchii absolutnej będzie w stanie interpretować konstytucję zgodnie z oczekiwaniami polskiego środowiska politycznego dążącego do aktywnego udziału w sprawowaniu władzy i kontroli procesów decyzyjnych. Takie dylematy mogły mieć wpływ na sferę symboliki. Treść i forma obrazów występujących w różnych dziedzinach sztuki stanowiła świadectwo wielu zjawisk społecznych. Królestwo Polskie, jak każdy projekt polityczny, spotkało się z różnymi postawami i oczekiwaniami. Historia pokazała, że istniało wiele wyobrażeń o rolach i funkcjach tej formy bytu politycznego. Inne cele i idee kierowały carem Aleksandrem I i kręgami wspierającymi jego władzę w Rosji przy tworzeniu tej formy działania politycznego, umożliwiającej zatrzymanie dla kraju monarchy części ziem Księstwa, inne polskimi środowiskami zdecydowanymi wziąć udział w realizacji polityki lojalności i ugodowości wobec niego i państwa, które reprezentował¹¹.

⁹ Skarbek wskazał na dwie generalne postawy elit – dla jednej grupy Królestwo było dziełem „obludy” cara, dla drugiej jego „wspaniałomyślności”; zob. tenże, *Dzieje Polski*, s. 45.

¹⁰ Skarbek wskazywał, że liberalna konstytucja nie zapewniała „prawdziwie narodowego i samoistnego rządu”; zob. tamże, s. 57.

¹¹ Tamże, s. 45–47.

Drugiemu z tych środowisk towarzyszyło pragnienie odrodzenia państwowości polskiej pod berłem cara i wyobrażenie o partnerstwie w związku Cesarstwo Rosyjskie–Królestwo Polskie połączonym unią personalną.

Wśród elit Królestwa panowało przekonanie o wadze społecznych funkcji sztuki. Oparte zostało na koncepcji jej stosowania dla propagowania określonych wartości politycznych. Najbardziej znana była w tym przypadku postawa Stanisława Kostki Potockiego wskazującego na sztukę jako ozdobę i potrzebę ówczesnych społeczeństw oddziaływującą na zmysły¹². Sztuka pięknego i jasnego mówienia, logicznego argumentowania w jego przekonaniu stanowiła niezbędny element komunikacji społecznej¹³. Zarówno refleksje o sztuce, jak i poszukiwania i rozważania naukowe Potockiego stanowiły istotny element jego instrumentarium politycznego. Polityk ten był przykładem ciągłości elit władzy mimo upadku państwowości. Potocki był aktywnym uczestnikiem Sejmu Wielkiego i propagatorem reformy ustroju Rzeczypospolitej w kierunku jego unowocześnienia i usprawnienia poprzez zwiększenie uprawnień władzy wykonawczej, twórcą ruchu kulturalnego służącego zachowaniu więzi narodowych opartych na jej pamięci, a zatem związkach i tradycjach państwowych, w Warszawie w okresie rządów pruskich formalnie zgrupowanego w Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, wysokim urzędnikiem w Księstwie Warszawskim – prezesem Rady Stanu i Rady Ministrów, prezesem Senatu Królestwa Polskiego (1818–1821), ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego Królestwa (1815–1820)¹⁴.

O ile w przypadku Królestwa Polskiego brakuje kompleksowej analizy sfery symbolicznej tej formacji państwowej, o tyle Księstwo Warszawskie doczekało się monografii poświęconej tym kwestiom¹⁵. Zgromadzono w niej obfity materiał ikonograficzny wskazujący na przydatność tego typu refleksji. Przedmiotem prezentacji i analizy stały się różne formy sztuki Księstwa: architektura okazjonalna, urbanistyka, dekoracje okolicznościowe, pomniki, świątynie pamięci, malarstwo, grafika, rzeźba, medale, sztuka użytkowa. Omówiono także idee zawarte w wy-

¹² S.K. Potocki, *O sztuce u dawnych czyli Winkelman Polski*, cz. 1, Warszawa 1815, s. 2, 4, 7.

¹³ S.K. Potocki, *O wymowie i stylu*, cz. 1, Warszawa 1815. Obszerna analiza sztuki mówienia S.K. Potockiego, w tym stosowania figur retorycznych, zob.: A. Rucińska, *O wielkości narodowego dziedzictwa. W kręgu oratorstwa Stanisława Kostki Potockiego*, Kraków 2006.

¹⁴ Zob. m.in.: B. Grochulska, *Potocki Stanisław Kostka (1755–1821) h. Pilawa*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 28, Wrocław 1984, s. 158–170; A. Rucińska, *O wielkości narodowego dziedzictwa*; J. Polanowska, *Stanisław Kostka Potocki (1755–1821). Twórczość architekta amatora przedstawiciela klasycyzmu i nurtu picturesque*, Warszawa 2009.

¹⁵ J. Polaczek, *Sztuka i polityka w Księstwie Warszawskim. Dzieje, formy, treść i dziedzictwo*, Rzeszów 2005.

mienionych formach twórczości. Za bardziej istotne uznano takie ich składniki jak: cnoty związane i inspirowane postacią cesarza Napoleona, państwo, władca, armia i odnoszone przez nią zwycięstwa, cnoty polityczne. Jednym z powodów, dla których symbolika Królestwa mogła się cieszyć mniejszym zainteresowaniem społecznym i naukowym, mogą być negatywne oceny tego okresu politycznego formowane w kręgu inicjatorów i uczestników powstania listopadowego. Ich przejawem było dzieło Maurycego Mochnackiego *Powstanie narodu polskiego w roku 1830–1831*¹⁶. Potraktować je można jako swoisty manifest pokolenia przeciwników Królestwa, zwolenników niepodległości i suwerenności, niegodzących się na związki państwowe z Rosją, pragnących odzyskania własnej państwowości na drodze walki zbrojnej lub skutecznych działań dyplomatycznych. To środowisko zdecydowanie negatywnie oceniało Królestwo.

Poniższe refleksje stanowią próbę wskazania na możliwość podjęcia rozważań o symbolice Królestwa Polskiego, ukazania jej różnych form, nurtów i treści, wizerunków poszczególnych osób, m.in. Aleksandra I, Mikołaja I czy wielkiego księcia Konstantego Pawłowicza w sztuce tego czasu, kształtowania pamięci państwowej, a także wyborów wydarzeń z przeszłości i współczesności służących integracji wokół określonych systemów wartości. Prezentowane tu analizy źródeł dotyczą jednak głównie motywu orła polskiego i orła rosyjskiego w symbolice widocznej w aktach i dokumentach urzędowych, na mapach, medalach, banknotach i budynkach rządowych.

Analiza dzieł zawierających symbole wiąże się z problemami ich interpretacji. Dotyczą one zarówno przestrzeni publicznej, jak i zamkniętej. Wynikają z różnych kontekstów użycia określonych znaków, związków pomiędzy nimi oraz relacji z pojęciami i wyobrażeniami, a także wiążą się z istnieniem różnych szkół rozważań o treściach takich przekazów¹⁷. Alvaro Pascal Chenel i Alfonso Serrano Simarro wskazali, że „Rozległość symbolicznych znaczeń bywa czasami wprost niewiarygodna”¹⁸. Symbol z reguły bywa kojarzony z tajemniczością¹⁹. Oznacza to, że jest przeznaczony dla określonego kręgu odbiorców potrafiących odczytać zawarte w nim komunikaty. Tworzenie takiego systemu porozumiewania się występuje w poszczególnych „religiach, społeczeństwach i kulturach”²⁰. Prowadzenie

¹⁶ M. Mochnacki, *Powstanie narodu polskiego w roku 1830–1831*, t. 1–2, oprac. i przedmowa, S. Kieniewicz, Warszawa 1984.

¹⁷ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 5.

¹⁸ A.P. Chenel, A.S. Simarro, *Słownik symboli*, z hiszpańskiego przełożyła M. Bobowska, Warszawa 2008, s. 5.

¹⁹ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 5.

²⁰ C. Gibson, *Jak czytać symbole. Język symboli w różnych kulturach*, Warszawa 2010, s. 7.

analiz w tym zakresie jest związane także z ryzykiem spotkania się z obiektami, wyobrażeniami, przedstawieniami trudnymi do interpretacji²¹. Podejmowane w niniejszych rozważaniach interpretacje oparte zostaną przede wszystkim na odniesieniach do sytuacji politycznej i społecznej oraz ówczesnych dzieł literatury i sztuki.

Regulacje konstytucyjne dotyczące symboliki

Zapisy konstytucji Królestwa pozostawiały symbolikę występującą w sferze urzędowej, w aktach i dokumentach, w kompetencjach króla. Otrzymał on bowiem decydujące uprawnienia dotyczące uwierzytelnienia dokumentów, orderów, monet, papieru stemplowego, a więc na przedmiotach, na których przede wszystkim pojawiały się symbole władzy królewskiej i państwowej. Do kompetencji króla należało nadawanie orderów cywilnych i wojskowych będących przejawem honorowania i podkreślania zasług we wspomnianych dziedzinach działalności²². Konstytucja gwarantowała zachowanie orderów Orła Białego, Świętego Stanisława i *Virtuti Militari*²³. Oznaczało to, że Królestwo dziedziczyło symbolikę Rzeczypospolitej. Artykuł 37 stanowił, że monety i stemple, czyli znaki na papierze i metalu, będą uregulowane wolą królewską²⁴. Nadawanie szlachectwa, naturalizacja, które można potraktować jako jedną z form gratyfikacji honorowej, także znalazły się w gestii królewskiej²⁵. Do grupy szczególnych dokumentów królewskich należały także dyplomy oficerskie oraz inne dyplomy poświadczające zdobytą wiedzę lub uprawnienia zawodowe. Kształtowały one symbolikę poprzez wybór wartości i odpowiednie treści i grafikę.

Królestwo dziedziczyło tradycje Księstwa Warszawskiego. Mogło zatem czerpać z jego symboliki. Zarówno w Księstwie, jak i Królestwie, oprócz wymienionych wcześniej dokumentów powstających w wyniku sprawowania władzy królewskiej, występowała ona w różnych dziedzinach sztuki: malarstwie, architekturze, rzeźbie, literaturze.

²¹ J. Polanowska wymieniła w dziele o twórczości architektonicznej S.K. Potockiego rzeźby wolno stojące w rezydencjach jako przykład obiektów trudnych do interpretacji; zob. też, *Stanisław Kostka Potocki*, s. 116.

²² *Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego*, art. 44, 160.

²³ Tamże, art. 160.

²⁴ Tamże, art. 37.

²⁵ Tamże, art. 46.

Symbolika państwowa – wybrane akta urzędowe

W sztuce Królestwa odnaleźć można liczne treści stanowiące przedmiot troski i refleksji jego elit przekazywanych szerszym kręgom społecznym. Należały do nich forma i organizacja państwowości Królestwa, rola jego instytucji reprezentacyjnych, praca jako istotny element kształtujący realia polityczne i społeczne, służąca rozwojowi cywilizacyjnemu i wyjściu z kręgu zacofania.

W trakcie ogłoszenia zasad konstytucji i utworzenia Królestwa w katedrze św. Jana w Warszawie 20 czerwca 1815 r. w zamku, na ratuszu i na Pałacu Krasińskich pojawił się nowy herb Królestwa. Fryderyk Skarbek, który opisał wspomnianą uroczystość, nie zamieścił jednak informacji o jego wyglądzie²⁶. Wskazał jedynie, że towarzyszyła mu flaga w kolorach narodowych²⁷. Zapewne był to herb Królestwa w postaci orła białego na piersi dwugłowego, czarnego orła rosyjskiego, co symbolicznie połączyło dwie tradycje państwowe.

Symbolika państwowa uwidaczniała się przy okazji wielu uroczystości. Należały do nich: przyjazdy carów do Królestwa, przyjazdy osób z rodziny carskiej, nadanie konstytucji, obrady sejmowe, koronacja królewska Mikołaja I, pogrzeby osób pełniących funkcje państwowe i społeczne, budowa dróg, modernizacja i budowa gmachów rządowych. Wszystkie one mogły inspirować artystów. Mogły przyczynić się do złożenia zamówień rządowych na ich dzieła.

Jakim państwem będzie Królestwo, czy monarcha będzie przestrzegał zapisów konstytucji, jakie będą relacje Królestwa z Rosją – to problemy rozważane przez polskie elity obserwujące narodziny nowego bytu politycznego, a przede wszystkim arystokrację skupioną wokół Adama Jerzego Czartoryskiego, środowiska składającego się z jego licznych klientów różnej rangi i statusu oraz tych uczestników życia politycznego, którzy byli związani z orientacją profrancuską, zwłaszcza osoby sprawujące władzę w administracji Księstwa Warszawskiego, postawiły na gwiazdę Napoleona I, a ta na ich oczach zgasła, pozostawiając wiele obaw i lęków o przyszłość.

Przyjazd cara Aleksandra I do Warszawy po utworzeniu Królestwa i nadaniu mu konstytucji uczczono budową łuku triumfalnego. Symboliczna forma okazywania wdzięczności władcy przez społeczeństwo, a zwłaszcza jego aktywne elity polityczne, pozostała niezmienną. Odziedziczono ją po czasach Księstwa Warszawskiego. Kajetan Koźmian, opisując te chwile, podkreślał skromność cara,

²⁶ F. Skarbek, *Dzieje Polski*, s. 40.

²⁷ Tamże.

Il. 1. Ch. Varenne, Projekt łuku triumfalnego na przyjazd cesarza Aleksandra, Federacja Bibliotek Cyfrowych, domena publiczna

który nie chciał przyjąć tego hołdu. Pisarz z ubolewaniem stwierdził: „Nie chciał przejeżdżać przez triumfalne bramy, które wdzięczność i zapal narodu wzniosł dla niego”²⁸. W projekcie łuku triumfalnego (il. 1) Charlesa de Varenne na postumentach widoczne były dwa orły polskie²⁹.

Społeczeństwo witało cara symbolem polskiej tożsamości państwowej. Podkreślało tym samym przywiązanie dla polskości oraz tradycji Rzeczy-

pospolitej i Księstwa Warszawskiego. Opisana przez Koźmiana niechęć cara do przejazdu przez łuk oznaczać mogła nie tylko skromność, lecz także jego niechęć wobec demonstrowania jakichkolwiek postaw politycznych, mogących stanowić zrozumiałe znaki, zwłaszcza akceptacji, sympatii, i zaciągania zobowiązań poprzez wykonanie określonego gestu symbolicznego. Kajetan Koźmian uważał, że brama triumfalna powinna być udekorowana cytatami z literatury klasycznej, z dzieł Wergiliusza i Horacego³⁰. Miały one stanowić komunikat czytelny dla elit i otoczenia carskiego. Traktował on ten przekaz literacki jako język uniwersalny dla władzy mogący zawierać idee jej porozumienia z elitami. Taka konwencja była zgodna też z poglądami Stanisława Kostki Potockiego, który uważał, że dzieła literackie powstałe w starożytności powinny stanowić źródło i wzór współczesnych postaw estetycznych i służyć komunikacji społecznej³¹. W cytatach z *Eneidy*

²⁸ K. Koźmian, *Pamiętniki*, t. 3, przedmowa A. Kopacz, wstęp i komentarz J. Willaume, wstęp edytorski, ustalenie tekstu w oparciu o autograf oraz komentarz filologiczny M. Kaczmarek i K. Pecold, Wrocław 1972, s. 65–66.

²⁹ Projekt łuku triumfalnego na przyjazd cesarza Aleksandra, Varenne, Charles de Varenne (1763–1834), Federacja Bibliotek Cyfrowych, Cyfrowe Muzeum Narodowe, domena publiczna.

³⁰ K. Koźmian, *Pamiętniki*, s. 65–66.

³¹ S.K. Potocki, *Pochwała Józefa Szymanowskiego czytana na Zgromadzeniu Przyjaciół Nauk dnia 9 maja r. 1801*, w: tenże, *Pochwały, mowy y rozprawy Stanisława hrabi Potockiego, Senatora Wojewody, Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Narodowego, Kommendanta Jeneralnego Kadetów, członka Towarzystwa Przy: Nauk, i Akademii Krakowskiej, Kawalera Orderów Polskich etc.*, cz. 1, Warszawa 1816, s. 78. Fascynacja kulturą antyczną przez elity

i *Ody I* zawarte były idee nadziei na ojcowskie sprawowanie władzy wyrażane przez poddanych³². Wiązało się to z postawą oczekiwania zrozumienia przez cara różnych potrzeb, w tym politycznych, społeczeństwa polskiego. Rola, jaką odgrywała twórczość Wergiliusza i Horacego w dekoracji bramy triumfalnej, stanowiła świadectwo traktowania kultury antycznej jako uniwersalnego języka komunikacji i porozumienia elit politycznych i władcy niezależnego od ich tradycji oraz doświadczeń państwowych i narodowych.

Kajetan Koźmian w pamiętniku utrwalił i opisał nadzieje społeczeństwa, a zwłaszcza jego elit, związane z Aleksandrem I jako twórcą Królestwa i kreowanym przezeń bytem politycznym. Mimo że jego dzieło powstało po upływie długiego czasu od wydarzeń, gdyż po około 20–30 latach, można je potraktować jako tekst pamięci oddający wyobrażenia autora i najbliższego mu środowiska – wysokich urzędników państwa. Koźmian znalazł się w tym gronie z racji sprawowania funkcji urzędniczych, m.in. referendarza w Radzie Stanu i dyrektora w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji. Autor pamiętnika wspominał słowa cara, w których ten sugerował istnienie dwóch państw: jego własnego państwa – Rosji, i państwa polskich elit, którego był monarchą. W poufnych rozmowach z pięknymi kobietami Aleksander I nie wykluczał, że na czele państwa tych elit stanie jego brat – wielki książę Konstanty. W wyobrażeniach i ideach wspomnianego pamiętnikarza utrwaliła się wizja dwóch odrębnych organizmów i struktur państwowych – Królestwa Polskiego i Rosji. Car nie posunął się jednak do jednoznacznych deklaracji publicznych. Starał się zachować ostrożność. Idea dwóch równorzędnych, odrębnych organizmów państwowych o pełnej suwerenności połączonych jedynie osobą monarchy mogła być trudna do realizacji ze względu na ambicje elit Rosji wspierających jego władzę. Prosił o wyrozumiałość i cierpliwość wobec niego³³. Zapis Kajetana Koźmiana stanowił świadectwo nadziei elit Królestwa związanych z carem, podejmowania prób wspierania jego liberalnych poglądów, które jak wówczas oceniano, mogły okazać się korzystne dla ambicji posiadania państwowości o polskim charakterze. Aleksander podejmował także wiele kroków, które potraktować można było jako swoistą manifestację ekspiacji za grzechy Rosji wobec Polski. Jednym z nich było wystąpienie wielkiego księcia Konstantego w sejmie z prośbą o udzielenie pomocy mieszkańcom Pragi, którzy ucierpieli w czasie działań wojennych okres napoleońskiego. Koźmian inter-

Królestwa została opisana w rozprawie R. Przybylskiego, *Klasycyzm czyli Prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*, wyd. 1, Warszawa 1983; wyd. 2, Gdańsk 1996.

³² K. Koźmian, *Pamiętniki*, s. 66.

³³ Tamże, s. 69.

pretował je jako chęć zadośćuczynienia za rzeź Pragi³⁴. Uznać jednak należy, że wspomniane wystąpienie wielkiego księcia miało jednak bardzo antyfrancuskie oblicze i wydźwięk. W ocenie Koźmiana było ono polityką pokuty, która miała prowadzić do pojednania i zbliżenia dwóch narodów o odmiennych tradycjach państwowych i kulturowych oraz usunięcia wszelkich wątpliwości co do szczerości deklaracji Aleksandra, próbą zablźnienia ran po konfliktach i brutalnym potraktowaniu ludności cywilnej przez armię rosyjską. Zapewne Koźmian i kręgi z nim związane budowali na podstawie takich wypowiedzi i działalności zaufanie wobec poczynań cara. Refleksja o wieloznaczności tych manifestacji i deklaracji przyszła dużo później. Kajetan Koźmian zaprezentował przybywającego do Królestwa cara Aleksandra I jako symbol „świełego, potężnego majestatu”, „młodości, chwały, potęgi, ludzkości”, „najpotężniejszego i najwspanialszego monarchy”³⁵. Taki katalog cnót stanowił zapewne także efekt zaskoczenia i niedowierzania postawą cara Rosji. Cechował ją brak zapowiedzi surowych kar ze strony zwycięskiej Rosji wobec polskich patriotów aktywnych w orientacji profrancuskiej, związanych z cesarzem Francuzów jako pokonanych. Adam Jerzy Czartoryski, obserwator kongresu pokojowego w Wiedniu, współpracownik i przyjaciel cara, nieco inaczej oceniał motywacje monarchy. Wskazywał, że kierowała nim przede wszystkim „szlachetna próżność”, która polegała na tym, że „W każdej chwili chciał zdobywać serca, wywoływać wrażenie, narzucać je gabinetom, podobać się żołnierzom, literatom, damom; chciał być podziwianym w salonach, na tajnych spotkaniach, a także wtedy, gdy stawał na czele armii”³⁶. Z tego opisu wynika, że car dążył do doskonałego zagospodarowania wszystkich przestrzeni działalności władzy i władcy ją sprawującego, zdobycia poparcia grup społecznych uczestniczących w rytuałach monarszych. Gabinety, tajne stowarzyszenia, armia, spotkania towarzyskie, salony, pola bitwy stanowić miały miejsca dominacji i nieustannego potwierdzania jego autorytetu. Zapewne ta cecha była nieodłącznym atrybutem władcy i sprawowanej przez niego najwyższej władzy ulegającej ograniczeniu tylko w takim zakresie, jaki odpowiadał jego wizji i poglądom. W 1815 r. takie działania wydawały się niezbędne z punktu widzenia konieczności pozyskania społeczeństwa Królestwa wobec carskich projektów politycznych dotyczących tego terytorium.

Sztuka cieszyła się zainteresowaniem elit politycznych we wszystkich systemach politycznych. Jednym z istotnych przejawów zamiłowań estetycznych

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże, s. 67–68.

³⁶ A. Czartoryski, *Rozważania o dyplomacji*, przekł. J.M. Kłoczowski, Kraków 2011, s. 95–96.

członków Rady Stanu (wśród nich znajdował się również Stanisław Kostka Potocki) było zdobienie strony tytułowej protokołów posiedzeń Zgromadzenia Ogólnego Rady Stanu. Urząd ten pełnił istotną funkcję w systemie konstytucyjnym. Składał się z urzędników wysokiej rangi – ministrów i radców stanu, członków Rady Administracyjnej. Jego głównym zadaniem było przygotowywanie projektów praw. Taka rola wiązała się z posiadaniem inicjatywy ustawodawczej wyłącznie przez króla. Rada Stanu była urzędem, który zapewnić miał realizację prerogatywy określonej zapisami konstytucji 1815 r. Instytucja była organem przygotowującym akty prawne, które następnie były dyskutowane i uchwalane przez Izbę Poselską i Senat. Członkowie Rady musieli dysponować wiedzą prawniczą, znajomością procedur i bieżących problemów administrowania. Rada Stanu działała jako instytucja kolegialna. Jej obradom przewodniczył namiestnik. Po śmierci Józefa Zajączka w 1826 r. Rada pełniła funkcję namiestnika kolegialnego. Jej obradom przewodniczył minister sekretarz stanu Walenty Sobolewski. Posiedzenia Rady musiały być protokołowane. Zapisy jej czynności mogły być przedstawiane monarsze. Król w każdym momencie mógł zażyczyć sobie wglądu do zapisu przebiegu obrad i dyskusji. Protokół stawał się ważnym dokumentem. Mógł być podstawą decyzji, działań, polemik, podejmowania czynności kontrolnych. Zdobienie na stronie tytułowej księgi zawierającej te dokumenty miało podkreślić ich rolę w systemie konstytucyjnym oraz wartość dla przyszłości. Dokumentowanie i utrwalanie działalności poprzez spisywanie obrad stawało się czynnością skierowaną nie tylko do współczesnych, lecz także do kolejnych pokoleń społeczeństwa. Ze względu na poglądy i zamiłowania estetyczne, działalność na polu nauki i sztuki przybierającą postać publikacji i projektów można przypuszczać, że Stanisław Kostka Potocki był inicjatorem zdobienia stron tytułowych protokołów Rady Stanu. Taką tezę uzasadnia też fakt, że interesowały go różne problemy administrowania, m.in. tak szczegółowe jak system raportowania³⁷. Praktyka zdobienia stron była kontynuowana także po jego dymisji ze stanowiska prezesa Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz śmierci. Zapewne zyskała aprobatę i uznanie w opinii innych członków Rady.

Ikonoografia i pismo ozdobne występowały na stronie tytułowej protokołów posiedzeń Zgromadzenia Ogólnego Rady Stanu w latach 1816–1829³⁸ (il. 2–12).

³⁷ A. Kulecka, *Wapno i alabaster. Biurokratyczna wizja rzeczywistości w raportach urzędowych Królestwa Polskiego (1815–1867)*, Warszawa 2005, s. 126–127.

³⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), I Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 414 – Protokoły posiedzeń Rady Stanu Królestwa Polskiego I–III 1816; sygn. 418 – Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu IV–XII 1816; sygn. 436 – Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1818; sygn. 444 – Protokoły

Il. 2. Strona tytułowa protokołów posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I–III 1816, AGAD, I Rada Stanu sygn. 414

tucję. W tym przypadku można zadać pytanie: „Czy zdobienie strony tytułowej protokołów Rady Stanu można uznać za nawiązanie do tradycji umieszczenia ikonografii w księgach Metryki Koronnej za czasów kanclerstwa Jerzego Ossolińskiego³⁹, czy też nie miało ono z nim związku?”. Opis czynności wspomnianego

Znajdowały się tylko w księgach zawierających oryginał protokołu oprawionych w skórę. W niektórych latach – 1817, 1823, 1825, 1827, 1830 – brakowało jednak ikonografii. Trudno precyzyjnie wskazać przyczynę tego zjawiska. Należy raczej przyjąć, że ów brak być może wiąże się raczej ze stanem zachowania akt niż celowymi działaniami kancelarii tej instytucji odpowiedzialnej za przygotowanie protokołu. We wspomnianych latach strony tytułowe nie występowały. Trudno byłoby jednak znaleźć inne logiczne tego uzasadnienie poza przypadkiem. Ilustracje występujące na stronie tytułowej protokołów należy potraktować jako adresowane do urzędników wysokiej rangi – członków Rady Stanu, przewodniczącego jej namiestnika oraz cara – króla Królestwa Polskiego. Tylko te osoby miały dostęp do dokumentów tworzonych przez tę instytucję.

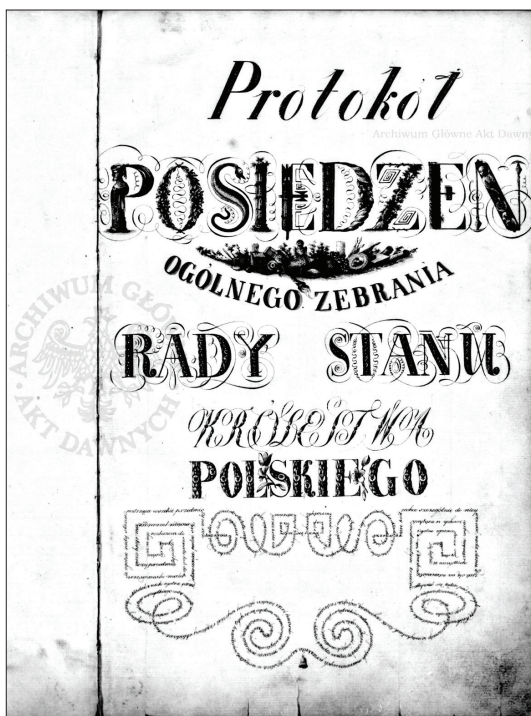
posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1819; sygn. 447 – Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1820; sygn. 457 – Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1821; sygn. 458 – Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1822; sygn. 464 – Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1824; sygn. 472 – Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1826; sygn. 478 – Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1828; sygn. 481 – Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1829. Motyw orła dwugłowego i ściętej kolumny pojawił się na stronie tytułowej protokołów posiedzeń Rady Administracyjnej w 1817; AGAD, Rada Administracyjna KP, sygn. 4.

³⁹ R. Górny, *Zdobienie ksiąg Metryki Koronnej za czasów kanclerstwa Jerzego Ossolińskiego*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2019, t. 26, s. 27–34. Ikonografia występowała w dwóch księgach z lat 1638–1643.

urzędu być może traktowano jako formę kontynuacji zapisu działań kancelarii królewskiej Rzeczypospolitej. Rada Stanu stanowiła istotny organ władzy królewskiej przygotowujący projekty praw. W ikonografii ksiąg Metryki wspomnianego okresu pojawiły się wizerunki orła⁴⁰. Bezpośrednich dowodów na źródło tej inspiracji w księgach zawierających protokoły Rady Stanu Królestwa Polskiego jednak brakuje.

Analiza zachowanych stron tytułowych protokołów pozwala na uchwycenie znacznych różnic pomiędzy wizerunkami występującymi w roku 1816 i 1818. Najważniejszą z nich jest brak symboliki państwowej w formie wizerunków dwugłowego orła carskiego i zawieszono-

nego na jego piersi orła polskiego w 1816 roku⁴¹. Wizerunek w tym roku na stronach tytułowych dwóch ksiąg protokołów zawiera wiele przedmiotów. Trudno precyzyjnie odczytać i zinterpretować wszystkie zawarte na nim przedstawienia. Widoczne są na nim m.in. popiersie, tarcza, sztandary wojskowe, fragmenty dział, być może fragmenty jaszczki, czyli przedmioty, które wiążą się z wojskowością, militariami i określane są mianem panopliów. Znajdują się tam także wizerunki trudne do jednoznacznej identyfikacji – to może być kosz wypełniony kulami, koszyk owoców lub kwiatów bądź kiści winogron, inne przedmioty – być może paleta i pędzle malarskie. Dobrze widoczna jest też pochodnia. Gdyby przyjąć, że wśród motywów występuje kosz owoców lub kwiatów, można postawić tezę, że zapewne symbolizować miały one pokój, czas, który nastąpił po burzliwym okresie napoleońskim, oraz oświecenie, oświatę jedną z przewodnich wartości

Il. 3. Strona tytułowa protokołów posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego IV–XII 1816, AGAD I Rada Stanu, sygn. 418

⁴⁰ Tamże, s. 28–29.

⁴¹ AGAD, I Rada Stanu KP, sygn. 414, 418.

Il. 4. Strona tytułowa protokołów posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I–XII 1818, AGAD, I Rada Stanu, sygn. 436

1815 r. definiującego kompetencje tej instytucji⁴³. Przybrał postać labiryntu, a więc znaku traktowanego jako symbol chaosu, zamętu⁴⁴. W tym przypadku jednak taka interpretacja nie byłaby trafna. Prawo miało raczej pełnić funkcję porządkującą. Bardziej trafne wydaje się przypuszczenie, że była to próba przedstawienia idei racjonalizowania świata. Prawo stanowić miało zapewne czynnik porządkowania przestrzeni społecznej pełnej różnych zawiłości. Brak na zdobieniu karty tytułowej protokołów Rady z 1816 r. stanowił wyraz dążenia do uznania tej instytucji za konstytucyjną, charakterystyczną tylko do Królestwa, posiadającą prawo do własnego znaku odmiennego od herbu Królestwa.

filozofii XVIII w. Liczne motywy roślinne występujące na wspomnianej stronie tytułowej zapewne wiązały się z fascynacją sztuką tworzenia ogrodów w okresie oświecenia⁴². Wskazać jednak trzeba, że ornamentyka roślinna występowała w różnych szkołach grafiki i malarstwa w każdej epoce historycznej. Pochodnia wyróżnia się wielkością wśród tych przedmiotów. Na stronach tytułowych dwóch ksiąg protokołów z posiedzeń Rady Stanu w przymiotniku Polskiego znajdują się ukryte wizerunki orłów polskich. Określenie Królestwa Polskiego oddane zostało pismem kursywnym. Jego autor miał większe możliwości stosowania różnych zdobień, przeważnie roślinnych, których symbolikę ze względu na popularność w ikonografii trudno precyzyjnie zinterpretować. Na stronie tytułowej pierwszej księgi protokołów Rady z 1816 r. pojawił się także tekst artykułu nr 73 konstytucji

⁴² S.K. Potocki znany był z fascynacji ogrodami, sam tworzył ich kompozycje; zob.: J. Polanowska, *Stanisław Kostka Potocki*, s. 91–117.

⁴³ *Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego*, art. 73.

⁴⁴ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 183–184.

Wizerunki orłów polskiego i dwugłowego rosyjskiego pojawiły się w 1818 r. Oparte zostały na herbie Królestwa. Pierwszy z nich był zawieszony na piersi drugiego. Ten wizerunek miał symbolizować współpracę, braterstwo dwóch narodów słowiańskich, może także swoiste pojednanie. Orzeł carski dwugłowy jako olbrzymi ptak drugiego planu rozmiarem dominował nad orłem polskim umieszczonym na jego potężnej piersi. Ten drugi plan przytłaczał wizerunek planu pierwszego. Dwugłowy orzeł carski trzymał w szponach wieniec laurowy i pochodnię symbolizujące chwałę, sławę i oświecenie⁴⁵. Kompozycja została zwieńczona koroną Romanowych. Wieniec laurowy i pochodnia zapewne stanowiły symbol wieczystych więzi łączących Królestwo i Rosję oraz idee oświecenia – postępu, rozwoju, edukacji. Dominacja wizerunku z drugiego planu ilustrowała wyraziście relacje pomiędzy Cesarstwem

Il. 5. Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I–XII 1819, AGAD, I Rada Stanu, sygn. 444

a Królestwem, a przede wszystkim brak harmonii, symetrii i równowagi w statusie tych organizmów politycznych. Oglądający nie mogli mieć wątpliwości co do hierarchii, jaka istniała w tym związku państwowym. Po raz pierwszy wizerunek ten pojawił się w 1818 r., czyli w czasie pierwszego sejmiku Królestwa. W tym roku symbolika państwowa występująca w księgach zawierających protokoły Rady Stanu przybrała ostateczny kształt. Zasadniczą jej częścią stało się połączenie orła polskiego z rosyjskim. Powstaje jednak pytanie, czy taka praktyka była akceptowana przez wszystkich członków elity Królestwa. Do rozstrzygnięcia pozostaje także kwestia zakresu inspiracji potrzebami jednego z głównych adresatów ikonografii na stronie tytułowej księgi zawierającej protokoły posiedzeń Rady Stanu. Zapewne jedna z hipotez, którą można postawić, to ta, że była ona przeznaczona dla cara, który mógł chcieć zapoznać się osobiście z protokołami w niej zawartymi. Z tego powodu zdecydowano, że na stronie tytułowej pojawi się jako symbol Królestwa orzeł polski na tle dwugłowego orła rosyjskiego. Taka decyzja była najprawdopodobniej uzgodniona z carem. Niewykluczone, że było to spełnienie jego polecenia. Nasuwa się jednak pytanie o to, czy nie można było uniknąć wprowadzenia orła dwugłowego rosyjskiego na stronę tytułową. Rada Stanu była instytucją konstytucyjną, nie miała związków z systemem ustrojowym Rosji. Orzeł dwugłowy symbolizował w tym

⁴⁵ Tamże, s. 184–186, 329–331.

Il. 6. Protokóły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I–XII 1820, AGAD, I Rada Stanu, sygn. 447

zdobienie poszczególnych liter w sformułowaniu „Protokóły posiedzeń Rady Stanu”. Występuje w nich wiele symboli trudnych do jednoznacznej interpretacji. Przeważały w nich motywy roślinne. W 1818 r. na dole strony tytułowej pojawiła się ścięta kolumna stanowiąca zapewne motyw wanitatywny wskazujący na nieuchronność przemijania, pamięci, że czas dany urzędowi, pokoleniu, to tylko chwila na osi wieków⁴⁶. Wskazać jednak trzeba, że popularnymi motywami wanitatywnymi w okresie baroku były trupia czaszka i kości. To one miały przypominać o przemijaniu. Takie motywy pojawiły się m.in. na katafalku Stanisława Kostki Potockiego, w kościele księży misjonarzy na Krakowskim Przedmieściu 26 września 1821 r.⁴⁷ Motyw wanitatywny mógł wystąpić na życzenie członków

kontekście monarchę Rosji, króla Polski. Być może o jego obecności zdecydowało stanowisko tych urzędników Królestwa, którzy nie pragnęli polemik z carem i przyjmowali wobec niego ugodową, a może nawet serwilistyczną postawę. Niewykluczone, że wśród nich znajdował się namiestnik Królestwa – Józef Zajączek. Jako przewodniczący obrad Rady Stanu mógł podejmować decyzje dotyczące gromadzenia i oprawy jej protokołów.

Lata 1816–1818 można uznać za okres rywalizacji różnych projektów dotyczących sfery symboliki państwowej. W 1818 r., na stronie tytułowej protokołów Rady Stanu, nazwa państwa „Królestwo Polskie” została oddana antykwą. Składała się z dużych liter drukowanych. Nie było już możliwości ich zdobienia tak jak przy piśmie kursywnym. Strona tytułowa protokołów miała bardzo bogate

⁴⁶ Wskazówka prof. Gabrieli Świtek z Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego; W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 149.

⁴⁷ Z. Vogel, Katafalk Stanisława Kostki Potockiego w czasie mszy żałobnej w kościele księży misjonarzy w Warszawie, Federacja Bibliotek Cyfrowych, Cyfrowe Muzeum Narodowe, domena publiczna.

Rady Stanu. Widoczny był wcześniej przy okazji ważnych uroczystości narodowych, jak choćby sprowadzenia zwłok księcia Józefa Poniatowskiego. Wówczas pojawił się w mowie pogrzebowej przygotowanej z tej okazji przez Stanisława Kostkę Potockiego⁴⁸. Przywoływał on w niej cytaty z Tomasa à Kempis, niemieckiego zakonnika, teologa i mistyka (ok. 1380–1471): „Próżność próżności i wszystko jest próżnością”⁴⁹. Słowa te stanowiły motyw przewodni refleksji nad śmiercią księcia, a poprzez nią ukazywały przemijanie dzieł ludzkich i trwałość boskich. Tego typu rozważania wiązać się mogły także z refleksjami nad zmiennością i nietrwałością panowania ludzkiego. Źródłem takich refleksji mogły być losy Napoleona Bonaparte, toczonych przez niego wojen, dynamiczne zmiany sytuacji politycznej i militarnej. Adam Jerzy Czartoryski

po bitwie pod Lipskiem w 1813 r. odnotował w dzienniku: „Patrząc na kłęski ludzi, narodów, ludzkości niczego się już nie chce”⁵⁰. Stanowiły one świadectwo pesymizmu towarzyszącego działalności politycznej tego czasu. Świadomość śmiertelności i przemijalności człowieka widoczna była w wielu dziełach Stanisława Kostki Potockiego. W mowie wygłoszonej z okazji sprowadzenia do Wilanowa zwłok brata Ignacego Potockiego wskazywał: „Wszyscy bracia moi! dla śmierci rodzimy się; życie nasze jest tylko przejściem, które nas od kolebki do grobu prowadzi”⁵¹.

Il. 7. Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I–XII 1821, AGAD, I Rada Stanu, sygn. 457

⁴⁸ S.K. Potocki, *Mowa pogrzebowa księcia Józefa Poniatowskiego*, [b.m.w.] [1816], s. 6.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ A.J. Czartoryski, *Dziennik ks. Adama Jerzego Czartoryskiego 1813–1817*, opracowała i wstępem opatrzyła M. Karpińska, przypisami opatrzyła M. Karpińska przy współpracy J. Pezdy, Warszawa 2016, s. 261, wpis z 1 listopada 1813 r.

⁵¹ S.K. Potocki, *Mowa przy złożeniu w grobie wilanowskim przywiezionego z Wiednia zwłok Ignacego Potockiego M.W.X.L. w roku 1810*, w: tenże, *Pochwały, mowy y rozprawy*, s. 342.

Il. 8. Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I – XII 1822, AGAD, I Rada Stanu, sygn.458

Przeświadczenie o kruchości i krótkotrwałości życia ludzkiego stanowiło istotny rys mentalności omawianej epoki. Towarzyszyło także, jak wskazują jego dzieła, jednemu z reprezentantów elit – Stanisławowi Kostce Potockiemu należącemu do pokolenia, któremu w 1815 r. po raz kolejny przypadło doświadczenie konieczności zmiany orientacji i warunków politycznych służących zachowaniu tożsamości odrębności narodowej bez istnienia państwowości. Jego życie i działalność rozpoczęły się w Rzeczypospolitej, były kontynuowane pod panowaniem królów pruskich, następnie Napoleona I, cesarza Francji. Po upadku tegoż nastąpić miała kolejna epoka polityczna. Na stronach tytułowych ksiąg protokołów Rady Stanu czaszka i kości nie występowały. Być może uznano je za zbyt pesymistyczne, być może za pozbawione

walorów estetycznych, a także zbyt wyraziste. Ikonografia była zapewne inspirowana antykem. Jej źródłem mogła być także symbolika masońska. Wolnomularstwo jako stowarzyszenie tajne i nieformalne przywiązywało olbrzymią wagę do znaków i symboli stanowiących kluczową metodę porozumiewania się wewnątrz tej zhierarchizowanej wspólnoty. W składzie Rady Stanu znajdowały się osoby z tego kręgu, wśród nich Stanisław Kostka Potocki. Pojawienie się orła polskiego zawieszono na piersi rosyjskiego w 1818 r. wskazuje, że polskie elity polityczne dopiero po pewnym czasie od utworzenia Królestwa pogodziły się z tym, że konieczne będzie przyjęcie takiej symboliki państwowej, która stanowiła klarowne zdefiniowanie charakteru związku z Rosją. Stanowiła ona wyrazisty sygnał, że nie będzie występowało w nim partnerstwo, równe prawa obydwóch stron, Królestwa i Cesarstwa, lecz podkreślenie potęgi i dominacji jednej z nich. Ten symbol sygnalizował, że idea pełnej suwerenności Królestwa była mrzonką, postulatem, który nie miał większych szans na praktyczne zastosowanie w przestrzeni pu-

blicznej. Było to zapewne pogodzenie się z wolą cara, zastosowanie do jego życzeń, doświadczenie, że ta sfera nie może podlegać negocjacjom.

Występujący na stronie tytułowej protokołów wyraz „Rady” składał się z liter stanowiących kompozycję liści akantu symbolizujących życie i nieśmiertelność oraz majestat królewski⁵². W tym przypadku służyć miały podkreśleniu rangi uprawnień przypisanych instytucji w konstytucji. Liście akantu stanowiły częsty motyw symboliki królewskiej. Roślinność inspirowała wiele pokoleń twórców sztuki w różnych epokach historycznych. Liście kojarzyły się zarówno z przemijaniem oznaczającym życie od wiosny do jesieni, jak i corocznym odradzaniem i powtarzaniem cyklu wegetatywnego⁵³. Szczególnie wiele symboli znalazło się w wyrazie „Stanu”. Litera S miała kształt węża. Obecność tego zwierzęcia stanowi symbol wielu zjawisk. Może oznaczać zarówno zło i grzech, jak i wiedzę, mądrość życiową, przebiegłość, intrygi. Obok niej widoczne jest przedstawienie aloesu, rośliny symbolizującej dążenie do zachowania pamięci, przeszłości, uczuć⁵⁴. Towarzyszy jej także kwiat przypominający sasanę, kwiat wiosny i zmartwychwstania. Te kwiaty – znaki wyrażały prawdopodobnie nadzieje polskich elit na odrodzenie państwowości w postaci Królestwa Polskiego. Litera T składa się zapewne z kolumny lub pnia drzewa, być może dębu, symbolizującego siłę⁵⁵. Jest zwieńczona kompozycją przypominającą połączone grabie. Literę tworzy kołczan na strzały wsparty na włóczni. Literę N skomponowano

Il. 9. Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I–XII 1824, AGAD, I Rada Stanu, sygn. 464

⁵² W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 197–198.

⁵³ Zob. S.K. Potocki, *Pochwała Ignacego Krasickiego napisana w roku 1815*, w: tenże, *Pochwały, mowy y rozprawy*, s. 102; W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 201–202.

⁵⁴ <https://www.bryk.pl/slowniki/slownik-symboli-literackich/101563-aloes> (dostęp: 30.12.2021).

⁵⁵ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 58–60.

Il. 10. Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I–XII 1826, AGAD, I Rada Stanu, sygn. 472

się osoby, którym bliska była ta wizja. Stanowiła ona świadectwo przekonania, że Królestwo stało się państwem gwarantującym przywrócenie suwerenności. Rok obrad pierwszego sejmiku mógł okazać się także czasem pewnego rozczarowania i zawiedzionych nadziei związanych z Aleksandrem I i nadaną przez niego konstytucją. Wzmocnić je mogły konflikty występujące w trakcie obrad tego sejmiku. Uczestnicy życia politycznego Królestwa, w tym także posłowie na sejm, mogli

z włóczni i palmy połączonych wstęgą. Ta ostatnia miała kolor biało-czerwony. Palma symbolizowała wzniosłość, szlachetność, piękno, niekończące się, ciągle odradzające życie. Stanowiła także oznakę wytrwałości, dążenia do sukcesów w nauce i edukacji. W takim kontekście występowała na medalach Uniwersytetu Warszawskiego⁵⁶. Literę U tworzyło być może naczynie na wodę, zapewne stągiew i różgi liktorskie symbolizujące władzę administracyjną i sądowniczą. Rada Stanu posiadała bowiem także uprawnienia sądownicze. To uzasadniałoby taką symbolikę⁵⁷. Wizerunek orła z *Mappy pocztowej i podróżnej Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Warszawskiego* autorstwa Juliusza Kolberga, wydanej w 1817 r., jako feniksa odradzającego się z popiołów⁵⁸ (il. 13) może wskazywać, że zapewne w tym środowisku znajdowały

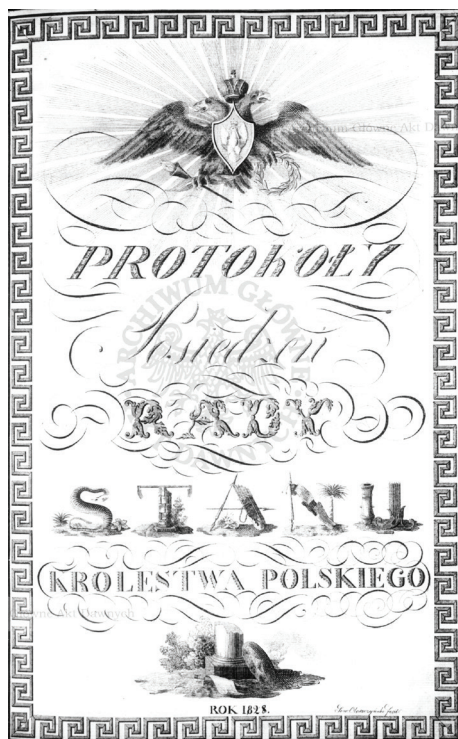
⁵⁶ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 1, Warszawa 1907, s. 401 – palma występowała na rewersie medalu stanowiącego nagrodę Uniwersytetu Warszawskiego za rozprawy konkursowe, w otoku towarzyszył jej napis „De palma summas condite vires” (wytrwałość drogą do cnót); palma lub laur stanowiły nagrody w igrzyskach antycznych, z tego powodu ten motyw występował na medalach.

⁵⁷ AGAD, I Rada Stanu, sygn. 436, Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu I–XII 1818.

⁵⁸ *Mappa pocztowa i podróżna Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Poznańskiego przez Juliusza Colberga*, [b.m.w.] 1817, strona tytułowa.

uznać, że testowanie realnych intencji i projektów carskich w sferze państwowości i zakresie wolności oraz praw obywatelskich wypadło niekorzystnie dla władcy. Próby wykorzystania zapisów konstytucji dla analizy i krytyki działalności administracji podlegającej królowi doczekały się z jego strony negatywnej reakcji.

Na stronie tytułowej książki protokołów Rady Stanu z 1818 r. pojawiło się także nazwisko autora ikonografii. Był nim Seweryn Oleszczyński. Urodzony w 1801 r., miał w 1818 r. zaledwie 17 lat. Był urzędnikiem kancelarii Rady Stanu⁵⁹. Jego protektorem był Stanisław Grabowski, od 1820 r. minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Starszy brat Antoni był także uzdolniony plastycznie. Te związki mogły wpłynąć na zlecenie Oleszczyńskiemu wykonania grafiki na stronie tytułowej protokołów w 1818 r. Powierzenie mu przygotowania tego zdobienia musiało być dla niego wielkim wyróżnieniem. Rodzi to jednocześnie pytanie, dlaczego wybrano właśnie jego, czy dlatego, że był pracownikiem kancelarii Rady Stanu, czy inni artyści współpracujący w tym czasie z władzami Królestwa nie chcieli się podjąć tego zadania, zachowywali rezerwę. A może młodemu artyście bardzo zależało na wykonaniu takiej pracy, by zyskać sławę wśród elit politycznych, a za nią kolejne zlecenia. Był on autorem ikonografii strony tytułowej protokołów w latach 1818–1829. Stanowiło to świadectwo jego współpracy z tym urzędem. Oleszczyński był zatrudniony także w innych instytucjach. W latach 1823–1825 był nauczycielem Liceum Warszawskiego. Wykładał w nim kaligrafię. Był autorem podręczników służących sztuce dobrego

Il. 11. Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I–XII 1828, AGAD, I Rada Stanu, sygn. 478

⁵⁹ I. Tessaro-Kosimowa, *Oleszczyński Seweryn (1801–1871)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Wrocław 1978, s. 753–754; J. Schiller, *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795–1862*, Warszawa 1998, s. 351.

Il. 12. Protokoły posiedzeń Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego I–XII 1829, AGAD, I Rada Stanu, sygn. 481

i pięknego pisania. W latach 1821–1863 ukazały się 24 wydania jego podręcznika *Kaligrafia dla użytku szkół*⁶⁰. Zdobienie liter na stronie tytułowej protokołów zapewne wzbogaciło jego doświadczenie, mogło przyczynić się do budowy jego prestiżu artystycznego i umożliwiło mu pozyskanie tej posady. Seweryn Oleszczyński związał się także z Zakładem Litografii Banku Polskiego. Litografował mapy szkolne, m.in. *Atlas do historii i geografii starożytnej*⁶¹ na zlecenie Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Rytował plany, m.in. *Plan kierunku drogi żelaznej warszawsko-wiedeńskiej*⁶² i *Plan „goroda” Warszawy*⁶³. Jako litograf banku kształcił adeptów sztuki litograficznej. Eksperymentował z cynkografią. Zajmował się także litografowaniem portretów znaczących postaci z Królestwa, zarówno Polaków, jak i Rosjan. Oleszczyński był również autorem litografii mapy politycznej Królestwa Polskiego

opublikowanej w *Obrazie jeograficzno-statystycznym Królestwa Polskiego* przygotowanej przez Franciszka Rodeckiego⁶⁴. Znalazł się na niej motyw ściennej kolumny, której towarzyszyła wierzba płacząca⁶⁵ oraz orzeł dwugłowy. Zamieszczono na niej także herby województw Królestwa Polskiego. Połączenie ściennej kolumny

⁶⁰ J. Schiller, *Portret zbiorowy*, s. 351.

⁶¹ *Atlas do historii i geografii starożytnej; podług planu Joachima Lelewela członka wielu Towarzystw uczonych polecony do użytku szkołom i instytutom naukowym, przez Komisję Rządową Oświecenia Publicznego*, Warszawa 1828.

⁶² Około 1848.

⁶³ 1850.

⁶⁴ *Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego przez Franciszka Rodeckiego, Królestwo Polskie, stolica Królestwa Polskiego, Warszawa, podział kraju na województwa, obwody i powiaty, rok 1827*, Warszawa 1830.

⁶⁵ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s.149, 465.

z wierzbą płaczącą uznać należy za argument na rzecz traktowania pierwszego z tych motywów jako wanitatywnego. Wizerunek wspomnianego drzewa można interpretować jako symbol żalu nad ludzkimi losami, ich nieprzewidywalnością, obecnością w nich cierpienia. W *Obrazie jeograficzno-statystycznym* na dwóch stronach pojawiają się także motywy roślinne. Uznać można, że w twórczości Seweryna

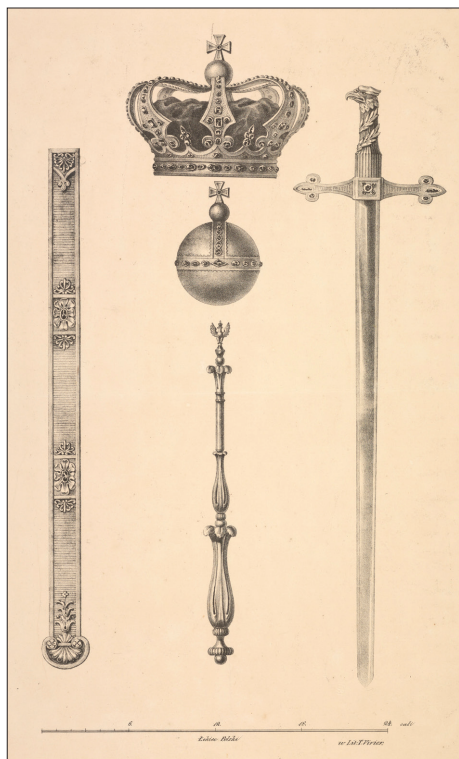
Oleszczyńskiego motywy złamanej kolumny, orła dwugłowego, wizerunki roślin pojawiały się dość często. Na podstawie dotychczas przejranych materiałów można wskazać, że złamana kolumna występowała jedynie w twórczości tego litografa.

Il. 13. Orzeł w postaci feniksa na stronie tytułowej *Mapy pocztowej i podróżnej Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Poznańskiego przez Juliusza Colberga, 1817*

Motyw orła polskiego

Z ustaleń Józefa Bielińskiego, historyka oświaty i autora dziejów Uniwersytetu Warszawskiego, wynika, że orzeł polski około 1822 r. został zarezerwowany wyłącznie dla sfery wojskowej. Bieliński opisał konflikt, który dotyczył herbu Uniwersytetu Warszawskiego. Z ustaleń historyka wynika, że w 1822 r. generał Ksawery Kossecki, radca sekretarz stanu, z polecenia namiestnika przekazał 18 września 1822 r. Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego niezadowolone wielkiego księcia Konstantego z powodu występowania na herbach podległych jej szkół orła białego polskiego. Cesarzewicz wskazał przy tym, że ten wizerunek przeznaczony jest wyłącznie dla armii za specjalnym zezwoleniem cara Aleksandra I. Komisja podporządkowała się poleceniu namiestnika. Od 1822 r. orzeł biały polski nie występował już na herbach szkół i używanych przez nie znakach. Dotyczyło to także Uniwersytetu Warszawskiego. Orzeł biały został zastąpiony wizerunkiem z herbu Królestwa – orłem białym zawieszonym na piersi czarnego dwugłowego orła rosyjskiego. Wizerunek orła białego na her-

Il. 14. Insignia koronacyjne Mikołaja I, zakład litograficzny Teodora Viviera, 1829–1835, CBN Polona, domena publiczna

lach pamiątkowych wybitych z okazji obrad sejmów Królestwa Polskiego w 1818 i 1830 r. nie występuje symbol orła dwugłowego. Znalazły się na nich natomiast wizerunki władców Aleksandra I i Mikołaja I jako królów polskich⁶⁸. Elity polskie skłonne były uznać cara Rosji za króla Polaków pod warunkiem poszanowania ich wyobrażeń o odmienności cywilizacyjnej i politycznej społeczeństw polskiego i rosyjskiego oraz zagwarantowania rozwoju zgodnego z ich ideami i przekonaniami. W symbolice medalu z 1818 r. nawiązywano do idei oświecenia. Na rewersie znalazł się symbol otwartej księgi i pochodnia. Miały one oznaczać

bie uczelni został przywrócony dopiero przez uchwałę sejmu powstania listopadowego 9 lutego 1831 r.⁶⁶

Orzeł polski występował jako motyw na różnych przedmiotach związanych z ważnymi wydarzeniami państwowymi. Na zwieńczeniu berła i miecza koronacyjnego Mikołaja I z 1829 r. umieszczony został orzeł polski z koroną (il. 14)⁶⁷. Nawiązanie do symboliki Rzeczypospolitej potraktować można jako przejaw postawy otwartej wobec sugestii polskich elit politycznych. Ukazuje ono jednocześnie dążenie tej grupy społecznej do zachowania jako symbolu tożsamości władz Królestwa orła białego polskiego. Stał się on uosobieniem idei pełnej suwerenności tego państwa w ramach unii personalnej z Rosją. Ta koncepcja miała trwały charakter w Królestwie Polskim, widoczna była zarówno tuż po jego utworzeniu, jak i pod koniec lat dwudziestych XIX w. Na meda-

⁶⁶ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski*, s. 402–403. Wskazówka prof. Macieja Mycielskiego z Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego.

⁶⁷ Insignia koronacyjne Mikołaja I, zakład litograficzny Teodora Viviera, 1829–1835, CBN Polona, domena publiczna.

⁶⁸ Podobizna medalu za: A. Kulecka, *Wapno i alabaster*, ryc. 3 (1818); ryc. 6 (1830).

instytucji reprezentacyjnej. Pochodnia stanowiła częsty motyw pojawiający się w symbolice państwowej. Również nawiązywała do idei oświecenia. Potraktować ją można jako deklarację i demonstrację dążenia do budowy państwa i społeczeństwa opartego na zasadach rozumu i oświaty.

W świetle zaprezentowanych wcześniej ustaleń Józefa Bielińskiego uznać należy, że istniało dążenie do eliminacji orła białego polskiego z przestrzeni publicznej poprzez usunięcie go z symboliki szkolnej. Zapewne dymisja i śmierć Stanisława Kostki Potockiego sprawiły, że realizacja tego zadania była łatwiejsza. Pierwszy prezes Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w jednej z publikacji użył tytułu „Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Narodowego”⁶⁹, który zapewne był mu bliższy. Taka tytułatura była niezgodna z zapisem konstytucji 1815 r.⁷⁰, a zapewne służyć miała wskazaniu, że szkolnictwo stanowi domenę działania elit polskich uznawanych za jedyne grupy społeczne mogące stanowić kontynuatorów tradycji Rzeczypospolitej i Księstwa Warszawskiego. Zapewne Stanisław Kostka Potocki obawiał się, że edukacja publiczna, która winna służyć idei narodowej i kształtowaniu w społeczeństwie poczucia przywiązania do ojczyzny, chęci poświęcenia dla niej pracy, wysiłku na rzecz jej rozwoju, może nie realizować w dostateczny sposób tego zadania. Z tego powodu dążył do zasygnalizowania rozbieżności pomiędzy oświeceniem – edukacją publiczną a narodową. Jego następcą, Stanisław Grabowski, nie wykazywał skłonności do obrony wizerunku orła białego polskiego w symbolice szkolnej. Oświata stawała się miejscem rywalizacji politycznej i narodowej.

Na budynku Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, mającej siedzibę w zmodernizowanym pałacu Hylzenów – Mostowskich, znajdował się wizerunek orła polskiego, nawiązujący do tego, który znajduje się w dziele Leonarda Schmidtnera z 1823 r.⁷¹ Widoczne było zatem dążenie do przedstawiania tego symbolu państwowości polskiej jako samodzielnego, autonomicznego wizerunku, któremu nie towarzyszyłby dwugłowy orzeł rosyjski. Stanowiło to zbieżność z wizerunkiem z *Mappy pocztowej i podróżnej* Juliusza Kolberga z 1817 r.

⁶⁹ S.K. Potocki, *Pochwały, mowy y rozprawy*. To określenie wystąpiło w tytułaturze dołączonej do nazwiska autora.

⁷⁰ *Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego*, art. 76.

⁷¹ *Zbiór celniejszych gmachów miasta stołecznego Warszawy, częścią z natury zdietych, a częścią podług istniejących planów rysowany i litografowany przez Leonarda Schmidtnera*, Warszawa 1823.

Il. 15. Mianowanie Józefa Krassowskiego porucznikiem Wojska Polskiego przez Aleksandra I, 2 kwietnia 1820, Biblioteka Książąt Czartoryskich, Federacja Bibliotek Cyfrowych, domena publiczna

Il. 16. Mianowanie Aleksy Kosickiego porucznikiem Wojska Polskiego, 31 maja 1823, Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, Federacja Bibliotek Cyfrowych, domena publiczna

Patenty oficerskie, np. Józefa Krassowskiego z 1820 (il. 15)⁷², Aleksy Kosickiego z 1823 (il. 16)⁷³ i Jana Raczkiewicza, nadany w 1830 r. przez Mikołaja I, wskazują, że w sferze wojskowej, armii Królestwa, dozwolony był wizerunek orła polskiego bez orła rosyjskiego. Na dokumentach widnieje jedynie wizerunek orła polskiego⁷⁴. Wspomnianemu wizerunkowi towarzyszył napis „Wojsko Królewsko-Polskie”⁷⁵. Formularz patentu i jego ikonografia powstały w atmosferze uznania dla wysiłku i pozycji armii Księstwa Warszawskiego. Orzeł występował w otoczeniu armat, kul, hełmu, sztandarów, proporców. Towarzyszyła mu zatem symbolika wojskowa. Zachowanie orła polskiego służyło podkreśleniu odrębności Wojska Polskiego od armii rosyjskiej. Na patentach występowały monogramy królewskie. To symbolika królewska została wykorzystana do ukazania charakteru związku

⁷² Mianowanie Józefa Krassowskiego porucznikiem Wojska Polskiego przez Aleksandra I, 2 kwietnia 1820, Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, Federacja Bibliotek Cyfrowych, domena publiczna.

⁷³ Mianowanie Aleksy Kosickiego porucznikiem Wojska Polskiego, 31 maja 1823, Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, Federacja Bibliotek Cyfrowych, domena publiczna.

⁷⁴ *Orzeł biały. Godło państwa polskiego*, opracowała M. Woźniakowa, Warszawa 1995, ryc. 60.

⁷⁵ Zob. przypisy 19 i 20, w: tamże, ryc. 60.

pomiędzy armią a państwem. Wystawcą patentów był król. Możliwe było zatem użycie tylko jednego orła, orła białego, jako symbolu armii. Władza królewska poprzez osobę monarchy łączyła się z cesarską. Wskazać jednak trzeba, że sfera militarna była ściśle podporządkowana wielkiemu księciu Konstantemu – bratu cesarza. Użycie symbolu orła białego było przez niego nadzorowane.

Orzeł biały polski widoczny był także na zaginionym obrazie Antoniego Brodowskiego *Nadanie dyplomu ustanowienia Uniwersytetu w Warszawie przez Aleksandra I* ukończonym w 1828 r., znanym z kopii w formie grafiki⁷⁶. Ten motyw orła widniał również w herbie uczelni do 1822 r., wówczas został zmieniony, a przywrócony w 1831 r. Obraz Brodowskiego miał stanowić element uwierzytelnienia roli uczelni w procesie kształcenia kadr zawodowych wymagających specjalistycznych kwalifikacji oraz wskazania na cara Rosji jako jej kreatora. Miało to służyć obronie Uniwersytetu Warszawskiego przed dążeniami do ograniczania jego autonomii i negowania jego funkcji społecznych.

Orzeł biały połączony z czarnym, dwugłowym rosyjskim

Orzeł dwugłowy jako dominujące tło dla orła polskiego umieszczonego na jego piersi, który występował w 1818 r. na stronie tytułowej księgi protokołów Rady Stanu, pojawił się na banknocie Królestwa, bilecie kasowym o nominale 10 zł z 1824 r.⁷⁷ Znalazły się na nim podpisy Walentego Sobolewskiego i Stanisława Sołtyka jako komisarzy królewskich. Być może były to osoby reprezentujące środowisko polityczne akceptujące takie rozwiązanie graficzne z powodu sympatii dla idei ścisłego związku państwowego Królestwa i Rosji. Pierwszy z nich znany był z postawy akceptacji demonstracji podległości wobec władcy Rosji. Kierował się chęcią utrzymania przyznanych mu urzędów. Stanisław Sołtyk był jednak osobą przywiązaną do tradycji Rzeczypospolitej. Nie można wykluczyć, że złożenie podpisu wiązało się w obydwóch przypadkach ze sprawowaniem określonej funkcji i koniecznością akceptacji z tego powodu symboliki państwowej, co nie pozwalało na złożenie osobistej deklaracji politycznej. Symbolika na bilecie zbliżona była do znajdującej się na stronie tytułowej księgi z protokołami Rady

⁷⁶ Ustanowienie Uniwersytetu Warszawskiego przez Aleksandra I, akwaforta, 1831, Federacja Bibliotek Cyfrowych, CBN Polona, domena publiczna, odrys z miedziorytu, Federacja Bibliotek Cyfrowych, Cyfrowe Muzeum Narodowe, domena publiczna.

⁷⁷ A. Dylewski, *Od denara do złotego. Dzieje pieniądza w Polsce*, Warszawa 2012, s. 238.

Stanu. Orzeł dwugłowy z umieszczonym na jego piersi orłem polskim występował na obelisku żelaznym wystawionym z okazji budowy drogi bitej z Brześcia do Warszawy⁷⁸. W albumie Franciszka K. Christianego *Rysy postawienia pomników i wybitych medalów w Królestwie Polskiem w roku 1825* przedstawiono budowę wspomnianej drogi. Zaprezentowano wykonywane w jej trakcie działania. Był to wyraz szacunku do pracy fizycznej, trudu robotników pracujących przy budowie. Drogi traktowane były jako ważne mierniki poziomu rozwoju cywilizacyjnego. We wspomnianym dziele podkreślono także, że dzieło budowniczych miało tworzyć ściślejsze więzi pomiędzy Polską i Litwą. Album służyć miał wskazaniu na namiestnika Józefa Zajączka jako inspiratora i wytrwałego promotora budowy drogi. Stosowanie symboliki zawartej na herbie Królestwa było inspirowane i wymagane przez reprezentantów elit rosyjskich w Warszawie, w tym brata cesarskiego – wielkiego księcia Konstantego. Takie postawy świadczyły o chęci utrzymania związku Królestwa Polskiego z Cesarstwem Rosyjskim na zasadzie podporządkowania i dominacji większego, mającego duży potencjał polityczny i militarny partnera.

Podsumowanie

Ikonografia i litery ozdobne występujące w księgach zawierających protokoły Rady Stanu, dokumentach i przedstawieniach graficznych powstających ze względu na różne potrzeby urzędowe stanowiły efekt przekonania elit władzy o estetyce oraz obrazie jako istotnym czynnikiem budowania prestiżu państwa. Sztuka jako narzędzie komunikacji była wykorzystywana nie tylko w kontaktach ze społeczeństwem, lecz także w urzędowym obiegu wewnętrznym. Rządzący wyobrażali ją sobie jako sposób komunikacji, który będzie czytelny zarówno dla elit władzy, jak i szerszych grup społecznych. W ikonografii protokołów posiedzeń Rady Stanu Królestwa Polskiego widoczne było stosowanie symboli akceptowanych przez carów Rosji jako królów Polski. Na ich stronie tytułowej występował wizerunek orła polskiego na tle rosyjskiego. Istniało jednak wiele sfer graficznych, na których pojawiał się jedynie orzeł polski. Były nimi orderzy, medale wybite z okazji obrad sejmowych, patenty oficerskie, niektóre mapy pocztowe, modernizowane budyn-

⁷⁸ F.K. Christiani, *Rysy postawionych pomników i wybitnych medalów w Królestwie Polskiem w roku 1825*, [Warszawa 1825].

ki. Orzeł polski stanowić mógł symbol aspiracji do pełnej suwerenności państwa. W symbolice Królestwa, w kontekście wizerunków orłów polskiego i dwugłowego, zaobserwować można swoisty dualizm wynikający z różnych oczekiwań i postaw politycznych elit. Grafika medali wybitych z okazji obrad sejmów Królestwa Polskiego i patentów oficerskich oraz niezmienności treści i kształtu orderów wskazują, że orzeł polski występował w wielu sferach działalności określonej konstytucją 1815 r. – sejmie, armii Królestwa, polityce honorowania zasług. Zgromadzone materiały świadczą o rezerwie i niezbyt przychylniej postawie wobec wizerunku dwugłowego orła rosyjskiego wśród części elit i społeczeństwa. Ten był stałym elementem na stronie tytułowej protokołów posiedzeń Zgromadzenia Ogólnego Rady Stanu, banknotach, dziele poświęconym budowie dróg stanowiącym powód do dumy namiestnika Józefa Zajączka. Podkreślić przy tym należy, że Rada Stanu była instytucją konstytucyjną. Być może przy bardziej zdecydowanej postawie elit politycznych wizerunek orła rosyjskiego nie pojawiłby się w tych dokumentach. Nie znaleziono jednak zapewne dość silnych i dających się dyplomatycznie przekazać argumentów za brakiem umieszczenia wizerunku Królestwa w postaci orła białego zawieszzonego na piersi czarnego orła rosyjskiego. W środowisku reprezentantów elit rosyjskich przebywających w Warszawie pojawiła się tendencja zmierzająca do eliminacji orła polskiego ze sfery publicznej. Szczególnym przedmiotem tych zabiegów stała się sfera szkół. Orzeł polski pojawił się na insygniach koronacyjnych Mikołaja I w 1829 r. Potraktować to można jako wyraz otwartości na potrzeby podkreślania roli symboliki Rzeczypospolitej w Królestwie połączonym unią personalną z Rosją. W sztuce Królestwa występowało wiele wątków stanowiących świadectwo starcia, rywalizacji i napięć pomiędzy tradycjami polskimi wiążącymi się z dziejami Rzeczypospolitej i Księstwa Warszawskiego a rosyjskimi. Widoczne były z jednej strony przywiązanie i chęć zachowania własnych rozwiązań ustrojowych, a z nimi ich znaków i symboliki, z drugiej natomiast otwartość na rosyjskie projekty i propozycje polityczne, traktowane jako obce i wymuszone, a tym samym na towarzyszącą im ikonografię. Istotny element symboliki państwowej stanowiły panoplia. Były dowodem silnej pozycji armii i militariów w wyobrażeniu państwowości. Oprócz symboliki wojskowej pojawiło się wiele motywów dotyczących kruchości życia, obecności śmierci, nieuchronności przemijania, nieprzewidywalności i goryczy ludzkich losów wynikających z ogólnych przemyśleń i rozważań nad bytem. Te uniwersalne refleksje towarzyszyły symbolice władzy administracyjnej, sądowej i uznaniu dla dzieł militarnych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwalia

Archiwum Główne Akt Dawnych

I Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 414, 418, 436, 444, 447, 457, 458, 464, 472, 478, 481.

Rada Administracyjna Królestwa Polskiego, sygn. 4.

Źródła drukowane

Atlas do historii i geografii starożytnej; podług planu Joachima Lelewela członka wielu Towarzystw uczonych polecony do użytku szkołom i instytucjom naukowym przez Komisję Rządową Oświecenia Publicznego, Warszawa 1828.

Christiani F.K., *Rysy postawionych pomników i wybitych medalów w Królestwie Polskiem w roku 1825*, [Warszawa 1825].

Czartoryski A.J., *Dziennik ks. Adama Jerzego Czartoryskiego 1813–1817*, opracowała i wstępem opatrzyła M. Karpińska, przypisami opatrzyła M. Karpińska przy współpracy J. Pezdy, Warszawa 2016.

Czartoryski A.J., *Rozważania o dyplomacji*, przekł. J.M. Kłoczowski, Kraków 2011.

Insignia koronacyjne Mikołaja I, zakład litograficzny Teodora Viviera, 1829–1835, CBN Polona, domena publiczna.

Koźmian K., *Pamiętniki*, t. 3, przedmowa A. Kopacz, wstęp i komentarz J. Willaume, wstęp edytorski, ustalenie tekstu w oparciu o autograf oraz komentarz filologiczny M. Kaczmarek i K. Pecold, Wrocław 1972.

Mappa pocztowa i podróżna Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Poznańskiego przez Juliusza Colberga, [b.m.w.] 1817.

Mianowanie Józefa Krassowskiego porucznikiem Wojska Polskiego przez Aleksandra I, 2 kwietnia 1820, Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, Federacja Bibliotek Cyfrowych, domena publiczna.

Mianowanie Aleksego Kosickiego porucznikiem Wojska Polskiego, 31 maja 1823, Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, Federacja Bibliotek Cyfrowych, domena publiczna.

Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego przez Franciszka Rodeckiego, Królestwo Polskie, stolica Królestwa Polskiego, Warszawa, podział kraju na województwa, obwody i powiaty, Warszawa 1830.

Orzeł biały. Godło państwa polskiego, opracowała M. Woźniakowa, Warszawa 1995.

Potocki S.K., *Mowa pogrzebowa księcia Józefa Poniatowskiego*, [b.m.w.] [1816].

Potocki S.K., *O sztuce u dawnych czyli Winkelman Polski*, Warszawa 1815.

Potocki S.K., *O wymowie i stylu*, cz. 1, Warszawa 1815.

Potocki S.K., *Pochwały, mowy y rozprawy Stanisława hrabi Potockiego, Senatorsa Wojewody, Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Narodowego, Kommendanta Jene-*

- ralnego Kadetów, członka Towarzystwa Przy: Nauk, Akademii Krakowskiej, Kawalera Orderów Polskich etc.*, cz. 1, Warszawa 1816.
- Ustanowienie Uniwersytetu Warszawskiego przez Aleksandra I, akwaforta obrazu A. Brodowskiego, odrys z miedziorytu, CBN Polona, domena publiczna.
- Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego*, „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” [Warszawa 1816], t. 1.
- Varenne Ch., Projekt łuku triumfalnego na przyjazd cesarza Aleksandra, Federacja Bibliotek Cyfrowych, domena publiczna.
- Vogel Z., Katafalk Stanisława Kostki Potockiego w czasie mszy żałobnej w kościele księży misjonarzy w Warszawie, Federacja Bibliotek Cyfrowych, domena publiczna.
- Zbiór celniejszych gmachów miasta stołecznego Warszawy, częścią z natury zdjętych, a częścią podług istniejących planów rysowany i litografowany przez Leonadra Schmidtner*, Warszawa 1823.

Opracowania

- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, wyd. 5, Warszawa 2000.
- Bieliński J., *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 1, Warszawa 1907.
- Cegielski T., *Masoneria. Pro publico bono*, w: *Masoneria. Pro publico bono*, Warszawa 2014.
- Chenel A.P., Simarro A.S., *Słownik symboli*, z hiszpańskiego przełożyła M. Bobowska, Warszawa 2008.
- Dylewski A., *Od denara do złotego. Dzieje pieniądza w Polsce*, Warszawa 2012.
- Getka-Kenig M., *Architektura i prestiż nowoczesnego urzędu: przypadek budynków ministerialnych w Warszawie, stolicy konstytucyjnego Królestwa Polskiego (1815–1830)*, w: *Urzednicy i urzędy w społeczeństwie XIX wieku. Zbiór studiów*, red. A. Kulecka, Warszawa 2017, s. 39–52.
- Gibson C., *Jak czytać symbole. Język symboli w różnych kulturach*, Warszawa 2010.
- Górny R., *Zdobienie ksiąg Metryki Koronnej za czasów kanclerstwa Jerzego Ossolińskiego*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2019, t. 26, s. 27–34.
- Grochulska B., *Stanisław Kostka Potocki (1855–1821) h. Pilawa*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 28, Wrocław 1984, s. 158–170.
- Karpińska M., *Ziemie polskie po trzecim rozbiore. Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie i zabór rosyjski – do 1831 r.*, w: *Historie Polski w XIX wieku*, t. 2, *Historia polityczna*, cz. 1, Warszawa 2013, s. 7–149.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 2017.
- Kulecka A., *Wapno i alabaster. Biurokratyczna wizja rzeczywistości w raportach urzędowych Królestwa Polskiego (1815–1867)*, Warszawa 2005.
- Mochnecki M., *Powstanie narodu polskiego w roku 1830–1831*, t. 1–2, oprac. i przedmowa S. Kieniewicz, Warszawa 1984.

- Polaczek J., *Sztuka i polityka w Księstwie Warszawskim. Dzieje, formy, treść i dziedzictwo*, Rzeszów 2005.
- Polanowska J., *Stanisław Kostka Potocki (1855–1821). Twórczość architekta amatora przedstawiciela klasycyzmu i nurtu picturesque*, Warszawa 2009.
- Przybylski R., *Klasycyzm czyli Prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*, wyd. 1, Warszawa 1984; wyd. 2, Gdańsk 1996.
- Rucińska A., *O wielkości narodowego dziedzictwa: w kręgu oratorstwa Stanisława Kostki Potockiego*, Kraków 2006.
- Schiller J., *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich szkół średnich 1795–1862*, Warszawa 1998.
- Skarbek F., *Dzieje Polski, cz. 2, Królestwo Polskie od epoki początku swego do rewolucji listopadowej*, wydanie pierwsze pośmiertne, Poznań 1877.
- Tessaro-Kosimowa I., *Oleszczyński Seweryn (1801–1871)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Wrocław 1978, s. 753–754.
- Wąsowicz M., *Historia ustroju państw Zachodu. Zarys wykładu*, wyd. 3, Warszawa 2011.

Publikacje online

<https://www.bryk.pl/slowniki/slownik-symboli-literackich/101563-aloes> (dostęp: 30.12.2021)

O autorce:

prof. dr hab. Alicja Kulecka – historyk, Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego.

Zainteresowania badawcze: historia XIX w., nauki pomocnicze historii XIX i XX w., archiwistyka.

e-mail: akulecka@uw.edu.pl